

ÁRPÁS KÁROLY

Az észti parasztság A. H. Tammsaare műveiben

AZ ÍRÓI LÉT LEHETŐSÉGEI

Az életmű egyik meghatározója az idő kettős jellege. A szűkebb „élet-idő” Tammsaare létezése. Ebbe foglalódik az 1878. január 31-én született író gyermek- és ifjúkora, az életformaváltás, az 1905-ös események újságíróként való megélése, súlyos betegsége és a tallinni irólét, az állandó kapcsolat a szűkebb szülőföld és a haza történetének eseményeivel, egészen a II. világháború fenyegető közeledéséig (1940. március 1-jén halt meg). Az életmű azonban nem születhetett volna meg a tágabb „élmény-idő” nélkül. Ez a patriarchális paraszti társadalom nagycsaládi hagyományain és időszemléletén alapul. A múltat a szájhagyomány és a családi biblia teleírt lapjai őrzik, a jelent a szükséges gazdasági munkák szakaszolják (meg az egyházi ünnepek). Így és ezért volt lehetséges, hogy úgy írjon a parasztcsaládok történetéről, mintha részese lett volna.

Élete az értelmiségivé válás példája, de nem az azonosulásé. Nem vált igazi értelmiségivé, nem lett belőle polgár se, s nem maradt meg parasztnak. A humanista figyelmével vizsgálta a munkások életét, de nem értette őket, talán ezért is találunk olyan kevés munkásalakot műveiben. Az osztályából való kiszakadás nem járt betagozódással, a különállás haláláig jellemző. A politikai szereplés hiánya — ez a ritka tünemény a két világháború között létező újonnan létrejött polgári nemzetállamok történetében — is ebből vezethető le: egyetlen részérdeket sem ismert el az észti nép közös érdekeinek képviselőjéül. Mindez erősítette az objektivitás igényét. Regényeiben az adott létforma törvényeit, lehetőségeit és életvitelét ábrázolja, a személyiséget a törvények hálójában; s e folyamatban tükrözi a tudat változásait párhuzamosan a meghatározó társadalmi mozgásokat is. Egybeforrnak az észti irodalmi hagyomány és az avantgárd jegyei, és szintetizálja a világirodalom nagy irányát: a széles társadalmi tablók és az individuum ábrázolását. Általa kapcsolódik az észti irodalom Észak- és Közép-Kelet-Európa nagyrealizmusához (Björnson, Hamsun, Sillanpää, Jaunsudrabinš, Mykolaitis-Putinas, Reymont, Móricz, Krleža stb.), amelyek eggik célja a parasztság ábrázolása. A vizsgálat a magyarul megjelent műveket veszi számba.

A REALISTA IDILL

Az 1900—1907 között írt elbeszélések nagy részére igaz a fenti megállapítás. Az ekkor keletkezett életképekben, jellemrajzokban érvényesülő tendencia lényege: a hétköznapiakból kiemelni egy történetet, s az egyedi idillt olyannak mutatni, amely egyszerre hordoz általánosítható jegyeket és sugallja a megismételhetetlen emberi élet apró örömeinek szépségét. A *Hegymegi öregek* című elbeszélésében az élőbeszéd sajátosságait felhasználva mesterien ábrázolja a

zsellértanya öreg lakóit. Nemcsak a toposzt (Philemon és Baucis) ágyazza az észet tájba, hanem az évszakok egymást váltó leírásával a mítosz időtlenségét is. A befejezésben az idill időtlenségét kifordítja, s ezzel a kilátástalan jövőre, a változhatatlanságra utal.

A *Fürge-Kaarel és fiatal felesége* című életkép szokatlansága: a rossz házasság történetét zsellérkörnyezetbe helyezi. Számos elbeszélése épül erre az alaphelyzetre: az emberi kapcsolatok bonyolultságát felmutatni és ábrázolni az „egyszerű emberek egyszerű életében”.

A lélekrajz remeke a *Pünkösdvásárnap*. Részletezése oly finom, hogy első olvasásra észrevétlen marad az a pont, amikor az ünnep, a szabadnap öröme szomorúságba, sírásba fordul. A pásztorfiúra rázáruló ünnep, amely neki nem lesz azzá, az eleve elrendelt sors fölillantása is egyben. Ebből a zártságból, melyet a toronyból báméskodónak a tér bezártsága még inkább hangsúlyoz, érthető meg a fiú megnevezhetetlen és kimondhatatlan fájdalma. Az elbeszélés motívumai a *Jog és igazság* első részében megismétlődnek. Tipikus jellemrajza a *Való igaz* című, amelynek kicsengése: a kiszolgáltatottság megtöri az ember egyéniségét, megszünteti belső tartását. Jobbágy Mikk egész életét a függés tölti be. Önállóságának egyetlen jelképe: a kecskeszarv fújása. Az író nem mesél, csupán kecskeszarvat ad Mikk kezébe. Ez csal ki emberi melegséget környezetéből. A történet tetőpontja, amikor évek múltán újra előkerül a kecskeszarv. „... mind várakozva lesték. Mikk fogta zeneszerszámát, megnézegette, ujjait a lyukakra tette, de nem emelte szájához. S ekkor valamennyien rádöbbenek, hogy a régi idők visszavonhatatlanul elmúltak.” Így ötvöződik egybe a kecskeszarv elhallgatásában nemcsak Mikk közelgő halálának sejtetése, hanem egy korszak lezárása is.

AMI A LÉLEKTANI REGÉNY MÖGÖTT VAN

Az életműben a *Sötét sziklák* című regénye (1922) jelöli ki az új tematikát. Az író ez időre meggyőződött arról, hogy a belső élet igazi, művészi és hatásos ábrázolását társadalmi háttérbe helyezve lehet csak megoldani. A történet 1918—21. között játszódik. Az egyes fejezetek a paraszti időszámítás fontosabb dátumaihoz kötődnek: áldozócsütörtök, pünkösöd, Szent Iván és Szent Mihály napja, mogyoróünnep. Ami a történelmi-politikai időt illeti, a naptárváltozáson kívül nincs még utalás sem (pedig igen fontos események játszódtak Európa-szerte és Észtföldön egyaránt). A lélektani regény motívációit, az összeütközéseket mozgató érdekeket akkor értjük meg, ha ismerjük a szereplők társadalmi, szociológiai tagozódását. A két tábor elkülönítő alapja a birtoknagyság. Nézzük először a kisbirtokot jelképező *Katku* sorsát. Olyan kicsi, hogy csak egy akarat fér meg rajta: az öreg Jürié. Az apa beleölté életét a földbe; s bár a birtok biztosítja a mindennapi betevőt, be is zárja tulajdonosát. Villu, a fiú többet akar: a szűk megélhetést értelmes gazdálkodással bőséggé változtatni a Kőhegy helyén új Katku megteremtésével. Az öreg eljut Villu igazának belátásáig, de Katkun már nem lesz változás. Az örökös halálával minden marad a régiben, az elmúlás, a versenyképtelenség egyértelművé válik. Így példa Katku, még nem általánosít, csak figyelmeztet. S most nézzük Korboját. „Korboja gazdája volt az itteniek közül az egyetlen, aki néhanapján két lóval hajtott, s aki nem evett egy asztalnál a béresekkel.” Korboja azonban nem egy van. Rein, a tulajdonos képzeletében a birtokon megvalósul a „nemzeti kapitalizmus” alapját képező modern gaz-

dálkodás, amely nemcsak a gazdának jövedelmezőbb, de megváltoztatja a birtokon élők, sőt a falu életét is. A valóság azonban más. Az igazi Korboján „eldudvásodnak a szántók, a kaszálókat felveri a bozót”. Lakóház van, „de deszkával nem borították be, úgyhogy az esővíz beszivárgott a boronafák közé, és megkorhasztotta őket”. Nincs köistálló, sem hid, sem gát, sem malom. Nem vágnak tőzeget, nem füstölnek szurok- és kátránykemencék sem. „A nagyvonalúan megtervezett gyümölcsösnek is csak szomorú maradványai vannak... Az épületek rozszantak... az évek során csak avultak.” Nincsen látszatja a hozzáértés nélkül irányított munkának, a gazdaság nem hoz gazdagságot. „Korboján nem szabad sokat számíttatni, tervezgetni, különben jobban fogja szeretni az ember a saját terveit, szándékait, mint Korboját.” Korbojának másféle gazdálkodás, új ember kell, s a környéken csak egy ilyen ember van: Katku Villu, Korboja Anna szerelme. Villu képességeit, hogy meg tudna felelni e feladatnak, senki sem vitatja, még Rein is elismeri. A Kőhegy gondolatát sem tartja bolondságnak. Csakhogy Villu eddigi cselekedetei (iszákkossága, orvvadászat, kupeckedés, emberölés) leendő apósában ellenszenvet és kétséget ébresztettek. Ebben találkozik a két haragos véleménye: az apa is idegenkedik a házasságtól, pedig látja, hogy Villu tervei nem Katkura valók. A bizonyítás azonban elmarad, mert Villu öngyilkossága megkérdőjelezi nem csupán a kisbirtok létét, de a nagybirtok további fejlődését is, hiszen elpusztult a tervek véghezvivője.

A jövőt illetően Tammsaare bizakodó. Hősei felismerik, hogy új célra, új eszközökre van szükség. Anna gazdaasszonyként megindít bizonyos fejlődést, de jelentkeznek torzulások is. Az író ennek ellenére Korboja Anna mellé áll: a jövő jelképe, Villu törvénytelen kislfia nem Katkura, hanem Korbojára kerül, ott lesz majd gazda.

AZ ÖSSZEGEZÉS KÍSÉRLETE: JOG ÉS IGAZSÁG I—V.

Az író még gimnazistaként elhatározta, hogy olyan regényt fog írni, amelybe belesúríti önmaga, családja és népe életét. 1925-től 9 év munkájával születik meg a regény, amelyben a családi keretből kilépő, a parasztság, a társadalom történeti változásainak kuszált, kölcsönös egymásra hatásán felül-emelkedő, azt soha meg nem tagadó értelmiségi sorsát emeli örök érvényű példának. A mű a parasztság modern eposza, amelyben az élet teljessége egy személyi individuális lehetőségeinek ábrázolásával jön létre. A társadalom rétegeinek szociológiai pontosságú bemutatása, mozgásuk dokumentális hűségű követése az a háttér, amely előtt kibontakozik egy ember személyisége. S bár élete és gondolatai önéletrajzi motívumokat hordoznak, mégis típusként áll előttünk, az észrt értelmiségivé válás egyik típusaként. Mi azonban most a háttért vizsgáljuk. Az első kötet, amely leghosszabb időszakaszt átfogva ábrázolja a paraszti világot, magyarul is olvasható. (*Orcád veritékével*).

A parasztság rétegződését két tényező határozza meg: az anyagi helyzet és a rétegtudat. A kettőn felépülő hierarchia nem ellentétes, de nem is fedi egymást — az anyagi helyzeté az elsőbbség. A paraszttársadalom legalján a béresek és szolgáltók vannak, se javaik, se jogaik nincsenek. Őket követi a napszámos, a summás, akik többnyire kis házzal bírnak. Majd az ún. zsellér következik. A zsellértelek a birtokból kihalított házhely, némi földdel, legeltetési és erdőhasználati joggal, amiért munkával tartoznak a gazdának. Pénzért is dolgoznak, de a bérmunka árát a gazda a pénztelenség miatt általában

nem fizeti ki, vagy csak töredékét. Helyette a felírt tartozás fejében a munkaképtelen öreget nem küldik el a zsellérekunyhóból, ott lehet haláláig, a gazda kenyerén. Emelkedésük csak egyéni lehet, többnyire házasság útján. Fölöttük áll a gazdák csoportja. Lehetne ugyan különbséget tenni bérlő és tulajdonos között, de nem ez a meghatározó, hanem a birtoknagyság, a föld minősége és a nexus. Közülük egyedül Kassiaru Jaska a vagyonos. Ő sem annak köszönheti, hogy „két tanya gazdája”, hanem annak, amit mint „lókupec, az uraság ökör- és gabonavásárlója” keresett. A gazdák szintjén van a falu iparosa, a lelkész, a kántor és az urasági alkalmazott is. Fölül pedig az uraság, a báró, aki olyan magasan áll, hogy még különöse és patriarchális modora sem közelíti a gazdákhöz. Figyelemre méltó, hogy bár negyedszázadot is felölel az első rész, nem fordul elő sem a cár, sem az orosz erőszakszervezet. Egyetlen utalás a birói sas. (Érdekes hasonlóság ez Reymont Parasztok című regényével.)

Milyen volt a gazdaság élete? Alapja a családon belüli kor- és nemek szerinti munkamegosztás. (Példáim jó részt Andres gazdaságából veszem.) A családfő ugyan a birtok ura, a munka irányítója, de maga kettő helyett is dolgozik. A gazdaasszony irányítja a szolgálókat és/vagy a lánygyermeket, főz embernek, állatnak, s az etetésen kívül esetenként segít a kinti munkában, valamint annyi gyereket szül, amennyit bír. A gazda fogadja föl a béreseket, amíg a felnövő fiúkkal nem helyettesítheti őket. Velük együtt végez el minden külső munkát, de foglalkoztatja őket házépítéskor, vagy a téli belső munkáknál is. A gazda fogadja meg a zsellért is. A tökehiány és a paraszti mentalitás megkívánta, hogy a gazda egyrészt teljes erejéből dolgozzon, másrészt egész családjával számoljon, hiszen ez volt a legelősebb munkaerő. A sok utód azért is kellett, mert a lányok el-, férjhez mentek, a fiúkat pedig 10 éves katonai szolgálatra vihették. Amikor a legidősebb fiú hazatér, megházasodik és/vagy kiadják örökségét, amelyen birtokot vehet, vagy megkapja szülei birtokát — s minden kezdődhet előlről.

A természet átalakítása, amely nemcsak gazdagságot, hanem örömet is ad, kemény munkát és kitartást követel „Egy-két esztendő alatt ezer fűzfabokrot növeszt a kasza elé, ez az ő miatyánkja. A követ farkascorda módjára szórja az ekevas elé, ez az ő tizparancsolata. Néhány év alatt betemeti az árkot, amit keservesen kiásott az ember, ez az ő kátéja. Néhány évtized alatt elemésztí az ember testét, és a temetőbe küldi, ezek az ő bibliai történetei. S ha az én apám, vagy a tiéd részesülni akar ebből az igazságból, akkor olyanoknak kell lenniük, mint szernyi fűzfabokor, mint a szürke köcsorda, mint a vizes földben húzott árok, amely betömődik, s amely nem szánja a kaszát, az ekevasat, sem az árkot ásó ember töredelmét... Itt nincs sok észre meg gondolatra szükség, csak a munkát kell gyűrni.” S itt így dolgoznak időtlen időktől időtlen időnkig — sugallja a jól megkomponált első kötet. A paraszti élet időtlenségélményét a mezei munkák és a különféle ünnepek hol részletező, hol csupán jelzésszerű leírásával éri el az író. Megörökíti a különböző munkákat, az ünnepeket, a szokásokat, s mindezek olyan koherenciával fonódnak össze szemünk előtt idővé, mint az életben. A visszatérő munkák fantasztikus elemekkel való keveredése ezt az időtlenséget mitikussá emeli. A kaszáló megtisztítása a cserjéktől: „Mint valami százfejú sárkánykígyóval küzd vele az ember, s meghal, mielőtt levágná minden fejét. A kígyónak magva támad a kaszálón, a legelőn, gyökeret ereszt a szántóföldön.” A kövek megjelenése a már megtisztított szántóföldön: „Vagy tán a föld mélyéről bukkannak felszínre a

kövek, mint a halak?... Vagy tán valamely szörnyeteg állkapcsa a Varga-mági, amelyen újabb és újabb fogak nőnek?"

A víz lecsapolása: „Ássa, egyre ássa az árkot, s mire az egyikkel kész lenne, a másik már kezd feltöltődni, mintha a szántóföldi kövek éjszakának idején titokban kijárnának az árokpartra, hogy betapossák őket. Van valami kapcsolat a szürke kövek és a fekete mocsári iszap között, együtt dolgoznak a közös cél érdekében — Andres ellen.”

S a küzdelem egyre erőteljesebb, mert Andrest nem váltja fel senki: lányai férjhez mennek, az ifjú Andres nem akar visszatérni, Indrek pedig a városba megy tanulni. A természet legyőzi, s az író így beszélteti az apát: „még ma is övébe tűzné a kabátja szárnyát, s dalolva menne el a Varga-mágitól, ha az apja tanyájában élhetne.”

Tammsaare felismerte a paraszti rétegből való kiválás egyik tudati okozóját. A paraszt sajátos munkakörülményeiből következően olyannyira a munkájává válhat (azaz a munka nemcsak minden idejét, de egyéniségét is mint létezőt magába vonja), hogy a cél-ok, a természet átalakítása értelmetlenné válik. Ezért indul meg a mozgás a termelés olyan területei felé, ahol az adott korban nagyobb az önmegvalósítás, az értelmes élet lehetősége, mint a mezőgazdaságban. A parasztság bomlásának bemutatását ezzel kezdi meg az író.

A műben szóba kerül a nemzeti mozgalom is, de nem kap jelentős szerepet. Az egyes irányzatok követelései nem találhatnak bázissá szervezhető anyagi érdeket: itt mindenkinek egyformán rossz földje van. Hol is, miért is teremne itt ellentét? Ráadásul ott a kocsmá, ahol mindenki részegségbe fojt-hatta keserűségét, mert „az ivást a felsőség nemcsak megengedte, de törvénytessé is tette, a pálinka pedig Isten adománya a kesergők vigasztalására”. Ez a mesterségesen is fenntartott elmaradottság az okozója, hogy a gazdák nem alkotnak olyan közösséget, amely képes lenne a folyó megtisztítására, kimélyítésére, pedig ez valamennyiüknek kedvezne ingoványos földjeik lecsapolásában. S nemcsak képtelenek az összefogásra, hanem azokat is elnyomják a mindent csak magunkért mocsarában, akik készek lennének az összefogásra.

Noha hosszú folyamatról ír, az időtlenség eszközeivel statikus képet teremt. A változások azonban benne rejlenek ebben az állandóságban. A változások, a parasztság differenciálódásának bemutatása arra is ad lehetőséget, hogy feltegye a kérdést: melyik az a réteg, amely megvalósíthatja a humanizmus, racionalizmus, liberalizmus eszményi társadalmát, a polgári demokráciát?

A változás apró jelei már az első kötetben megtalálhatóak. A gazdák közül egyedül Kassiaru válik tőkés vállalkozóvá, akinek nemsokára háza lesz a városban is. A burgonyakonjunktúra csak ideig-óráig erősíti a gazdák helyzetét, ám a tőkeberuházás és a megújuló gazdálkodás kulcsát jelentő váltás: az ifjú gazda munkába állása elmarad, s ez a tény a tönkremenéshez vezető első lépcsővé válik. A változások nemcsak az egyének tudatában jelentkeznek (Indrek teljesen idegenként megy el otthonról), hanem a társasági élet szintjén is (a kocsmá életének, az „úriszoba” összetételének és tevékenységének megváltozása). A mozgások irányát, nagyságát felmérni jóval nehezebb, mert a hős ezentúl nem a paraszti világ figurája lesz, hanem az önerőből kiemelkedő értelmiségié. Indrek mozgatása azonban lehetőséget nyújt arra, hogy több réteget mérjünk fel, több eseményt éljünk meg, hogy választ találjunk a kor kérdésére. A második kötetben vált át a családregény a fejlődésregénybe, s az időtlenség illúzióját az idő múlásának érzékeltetése követi. Az iskola, a város lassan „töri be” Indreket. Elveszti ugyan „falusi ártatlanságát”, de

egész életére maradandó élménye lesz a kétely, a bizalmatlanság a hatalommal, a pénzimádókkal és a fanatizmussal szemben. A harmadik kötetben Indrek belekerül az 1905-ös orosz forradalom tallinni eseményeinek forgatagába. A forradalom azonban nem képes tartós eredményeket elérni, szabadsága nem az Indrek képzelte szabadság. „Minden másképpen van ezen a földön, mint ahogy feltételezed, megálmodod, elgondolod, eltervezed. A legszebb elképzelésből is valami otrombaság lesz, amint megvalósul — vonja le a csalódott főhős a következtetést”. A kötet pesszimizmusát erősítette a két tanácsköztársaság, a polgárháború és az 1924-es felkelés kudarcának, áldozatainak a visszavetítése is. A negyedik kötetben a polgárság lesz kritikájának célpontja. Hatalmas tablót fest a város életéről, ahol mindent a pénz szempontjából ítélnék meg a Vesiroosok és Köögertalok, a hadiszállításokon meggazdagodott nagyburzsoázia képviselői. Indrek jómódú lányt vesz feleségül, s igyekszik megtalálni, megőrizni azokat a minimális értékeket, amelyekbe kapaszkodva értelmes lehet élete e környezetben is. Ám ezek az értékek elértéktelenednek, a szerelem megmérgeződik, a család felbomlik, s az erkölcsi normák megszűnnek a paraleppek szemében. Ez a réteg még annyira sem alkalmas az új megteremtésére, mint a munkásosztály. Az alkalmatlanságot a pusztulás jelzi: apósa, Vesiroos, csődbe jut, felesége, a válni, majd újra kibékülni akaró, házasságtörő Karin villamosbaleset áldozata lesz. Indreknek egyetlen lehetősége maradt: vissza Vargamägire! A megváltozott, sokat próbált Indrek hazatérvén (ötödik kötet) valamiféle közösséggé kovászolja a környék birtokosait, s „az árokásás, a csatorna terve, ami az első kötetben megvalósíthatatlan próbálkozás maradt, most valóra válik”. Az öreg Andres még megéri ezt, s a lecsapolható, szabad földeken megkezdődik a munka. Ezt a befejezést felfoghatjuk a parasztság apologetikájaként is. Tammsaare most is, akárcsak előző regényében, az értelmes célokért a legmegfelelőbb — de az erkölcsi normákat nem sértő — eszközöket tudatosan alkalmazni képes parasztságban látja a jövőendő észt polgári demokrácia alapját és vezető erejét.

A regényben azonban sokkal több van. „A munka és a küzdelem az, ami igazi értelmet, tartalmat adhat az ember életének — vallja az író. És ebben a küzdelemben, miként azt egy nyilatkozatában megfogalmazta, meg kell küzdenünk a természettel — ezt példázza az első kötet; meg kell küzdenünk Istennel — ez a második kötet fő motívuma; meg kell vívni harcunkat a társadalommal — miként ezt Indrek tette a harmadik kötetben; és le kell küzdenünk önmagunkat — ez a negyedik kötet alapeszméje; míg végül eljutunk a megnyugvás állapotába”, amikor a munka szeretete tudatosan vállalt életfilozófiává emelkedik.

DEZILLÚZIÓ ÉS SZATÍRA

A hatalmas regényciklust hosszú ideig nem követi paraszti tárgyú munka. Az író várakozik; vajon hogyan valósulnak meg írásaiban kifejtett elképzelései. Az 1934-es fasisztoid fordulat mibenlétét sokáig nem tisztázza teljesen, hiszen a gazdasági fellendülés majd fél évtizedig elfedi lényegét. A valóság szembesítő ereje, a levont következtetések egy parabola-szatírában öltenek testet. 1939-ben megjelenik *A Pokoltanya új Sátánja*.

A történet kettős kerete a népmese és a vallás misztikus elemeiből tevődik össze. Kettős a célja is: egyrészt a megvalósult bürokratikus, vagyoni hierarchián alapuló polgári társadalom intézményeinek, alakjainak és ideoló-

giájának kritikája, másrészt a parasztságról alkotott eddigi nézeteinek felülvizsgálása. A szatíra válfajait alkalomhoz illően alkalmazó, ragyogó stílusú mű nemcsak az író művészetének nagyságát bizonyítja, hanem arra a feltételezésre készet, hogy lett volna továbblépés társadalmi szemléletében, művészi fejlődésében egyaránt. A történet a mennyben és a földön játszódik, ám az égi és földi hatalmak csak közvetetten, képviselőikkel szerepelnek. A mennyben a kivetített földi társadalom viszonyai találhatók. A mennyei bürokrácia állítja értelmetlen követelményül a mennynek kiszolgáltatott Sátán elé: „Ha egy ideig a földön élsz és üdvözülsz, akkor evvel örökre megszerzed azt a jogot, hogy lélekhez jussál. De, ha mint ember a halálad után a pokolra kerülsz, akkor mindörökre elveszted a jussodat.” A földi bürokrácia még szövevényesebb. A Sátánból emberré lett Jürka hol az egyház (születés, keresztelelés, házasság, temetés iratai), hol az igazságszolgáltatás (nyomozások és perek), hol pedig a közigazgatás (bejelentkezés, személyi igazolvány stb.) polipkarjai közé kerül. Ám ez a szörny csak a Jürkákát kínozza, az Antsokat nem, mert „Ants maga hozta a törvényeket, s Ants maga használja azokat.” Antsnak van hatalma „ráijeszteni az emberekre, hogy tartsák a szájukat”, és elég vagyona, hogy a „hivatalnokok némák és süketek legyenek”. A hatalom a vagyonon alapul, a hatalom függésében él Jürka, hogy munkájával Ants vagyonát gyarapítsa, ezzel téve őt még hatalmasabbá. Jürka eljut a felismerésig: kiszolgáltatottságát csak úgy szüntetheti meg, ha elpusztítja mindazokat, akiknek kiszolgáltatott. Lázadása kudarccal végződik, mert egyedül van. Olyannyira egyedül, hogy heroikus küzdelme kutyákkal, bikával, csendőrökkel legfeljebb pillanatnyi együttérzést kelt, de az szükségszerű bukásával a kárörömnek, a babónának adja át a helyét (nagyszerű ábrázolása ennek a temetés). Ants alakja a tőkés vállalkozóvá felnövő gazdagparaszt típusának kifejtett példánya. Jelen van már Anna korbojai gazdálkodási elvében: minden eszközzel elérni a munkaerő mind teljesebb kihasználását. Az igazi elődök azonban a piszkos üzletekkel meggazdagodó Kassiaru Jaska és Pearu Murakas, akiktől a gazdálkodás és az igazságkeresés hamis furfangjait örökölte. Számos vonása Vesiroossal, a kíméletlen üzletemberrel, valamint az erkölcsi szabályokat saját érdekei szerint értelmező Paralepp-pel rokonítja. A kilátástalan vég — szemben eddigi regényeinek optimizmusával — azt sugallja, hogy Tammsaare belátta eszméinek és elképzeléseinek tarthatatlanságát és megvalósulhatatlanságát. A szatíra nemcsak a paraszti világ, de a parasztmítosz pusztulását is magában foglalja. Nincsen utalás arra, hogy talált volna olyan új csoportot, réteget, amely szerinte társadalomteremtő értékeket hordoz, s képes is azok megvalósítására.

A MEGOLDHATATLANSÁG MIBENLÉTE

A történelmileg kialakult sajátos észti viszonyok a következő kérdésfeltevésre készítették a kor íróit: Az észti parasztság, amely a 19. század nemzeti megújulási mozgalmának a tömegét és a vezető csoportját adta, s egy új társadalmat ígérő értékrendszert teremtett, képes-e arra, hogy a megváltozott történelmi, politikai szituációban értékeit megőrizze, ezt az ígéretet megvalósítsa, s az új társadalomnak bázisát és vezető csoportját adja. Tammsaare vizsgált regényeiből kétszer „igen”, egyszer „nem” a válasz.

Fogalmazzuk meg először a „nem” miéértjét! Az 1930-as évek közepére a parasztság nagymértékben differenciálódott, száma csökkent; értékörző ha-

gyománnyait pedig elvetette, hogy hasonuljon a kialakuló (kis)polgári szemlélethez. Így az a csoport, amely anyagi és hatalmi helyzeténél fogva, a múltra hivatkozva nagyobb lehetőséghez juthatna a közéletben, betagozódik a polgári hierarchiába, annak értékeit átveszi és megtagadja a sajátját. Azok pedig, akik még képesek lennének a közösségi és paraszti érdekek képviselőit, a tőke és/vagy a politikai hatalom kiszolgáltatottjai, s függésükön képtelenek változtatni.

Jóval nehezebb a két „igen” megmagyarázni. A *Sötét sziklák* pozitív kisengésében még csak jelzésszerű az igen. Az író lélektani regényt ír, óvakodik a politikai, társadalmi eseményekkel kapcsolatos állásfoglalástól. Hősei aktivitását is inkább fiatalságuk és a paraszti tradíciók továbbélése magyarázza, mintsem a kor igényeinek tudatos figyelembevétel. Ezért aztán alakjai egyeditettek, sorsuk is egyedi; csak figyelmeztetés, nem általánosító ítélet.

A nagy regény, a *Jog és igazság* végén egyértelmű az igen, csak annyi a feltétel, hogy mindezt meg kell élni, hogy Indrek vállalásáig eljussunk. A mű tehát a válasz egyféle megkísérlése. Ha megfigyeljük, hogy a keltezés éve hogyan kapcsolódnak az egyes kötetekben tárgyalt időszakaszokhoz, s hogyan a kor gazdasági, társadalmi, politikai eseményeihez, akkor megérthetjük: miért hagyhatta bátran figyelmen kívül a világgazdasági válság pesszimista hatását. Hőseiben fel tudta mutatni az állandó, értelmes célokért való küzdelem, a tudatos munka filozófiáját.

Ezt az optimista befejezést alig tíz év múlva egy kategorikus nemként felfogható szatíra követi. Mi a magyarázata ennek? Miért vallja be egy óriási életművet eredményező elképzelés kudarcát Tammsaare? Az egyik ok tragikus magányossága. Az író kilépett családjából, rétegéből. Kilépett már olvasó gyerekként, még inkább gimnazistaként. Hiába ápolta külsőségeit, elveszítette az életben biztonságot adó családhoz, egy kisebb közösséghez, a parasztsághoz való tartozás érzését, majd tudatát. Ennek a folyamatnak a rögzítése a *Jog és igazság* II. kötete. A kiszakadás tartózkodó álláspontot alakít ki, lásd a mű III. és IV. része, valamint az író tényleges cselekedetei. A racionális szemlélő kiábrándul a társadalom felszínén játszódó világból, a „belső, igazi lényeg” kezdi kutatni. S miközben „objektív” nézőpontból vizsgálja, mérlegeli az ember, a nemzet, a társadalom sorsát, nem ismeri fel, hogy a magányosság lassan rámerededik, belső emigrációba kényszerül. Tragédiája egyrészt abban áll, hogy ha fel is ismerné ezt az állapotot, akkor se léphetne már ki belőle — a politikai, társadalmi polarizálódás már olyan szélsőséges pontokhoz jutott, hogy nem fogadná be múltja miatt; másrészt pedig abban, hogy a perifériára sodródva elveszítette kapcsolatát az ézt valósággal. Nem állítom, hogy ez a folyamat Tammsaare sorsában egészen beteljesült volna, de azt igen, hogy regényeiben a valóságtól még nem idegen, de attól már elszakadt, elszakított eszmények megvalósulását kívánja, várja el korától.

A kudarc másik oka, hogy rossz volt a kérdésfeltevés. Rossz, mert hosszú ideig próbálta bizonyítani és megvalósítani, ami csak egy történelmi pillanat alternatívája volt; és rossz, mert nem láthatta át azokat a folyamatokat (akár csak hasonló felkészültségű kortársai), amelyek ismeretében eljuthatott volna addig, hogy ne keressen rá választ, mert a kérdés elveszítette aktualitását. Az ézt parasztság az orosz birodalomhoz való tartozása és idegen (német) uralkodóosztálya miatt jutott el torz fejlődés során odáig, hogy önmagából teremtette meg a polgárság, a munkásság osztályát, az értelmiségi réteget. Ez történelmi szükségszerűség volt, ha el akarta kerülni az asszimilációt. A pa-

rasztság domináns szerepe az észt társadalmi fejlődésben a bekövetkezett társadalmi, politikai események és a gazdasági változások következtében elvezíteti jelentőségét. Az észt társadalmat a kor és a környező társadalmak kapitalizmusa saját képére formálta részében és egészében egyaránt (bár a sajátos út nyomaiban még sokáig megmarad). Ezt a folyamatot meggyorsítja két nagyhatalom, a fasiszta német birodalom és a szocialista Szovjetunió szomszédsága is. Mindezt azonban Tammsaare még nem ismerhette fel.

Tammsaare életműve nemcsak az észteké, hanem az egész világ olvasóié. Kevés olyan író állított ilyen monumentális emlékművet a szükségszerűen elmúló hagyományos mezőgazdasági termelésnek, mint ő. A regényeiben ábrázolt világ kulcs az agrárnépesség életének, múltjának, mentalitásának megértéséhez szerte a világon. Ugyanakkor abban is segít, hogy megismerjük egy nép, egy rokonyelvű és rokonsorsú nép életét is.

JEGYZETEK:

A vizsgálathoz felhasználtam Bán Aladár, Fehérvári Győző, R. Minna utószavát, valamint Fehérvári Győző (Jászkunság 1977/4.) és Jaan Kross (Szovjet Irodalom 1978/1.) tanulmányait. Szükségesnek érzem néhány Tammsaare-kiadásra felhívni a figyelmet:

Korboja peremees — *Az erdőárki gazda* (f. Bán Aladár) Gyoma, 1933.
— *Sötét sziklák* (f. Bereczki Gábor) Budapest, 1970.

Porgepohja uus vanapagan — *A Pokoltanya új Sátánja* (f. Lavotha Ödön) Budapest, 1959.

Tode ja oigus I. — *Orcád verítékével* (f. Bereczki Gábor) Budapest, 1967.

Pünkösdsvasárnap. Elbeszélések (f. Bereczki Gábor és Kálmán Béla) Budapest, 1978.

CSEHSZLOVÁKIA

FUKÁRI VALÉRIA

Babits Mihály halálára

STEFAN KRČMÉRY ISMERETLEN VERSE

(Kettős mozaikkép)

Marína Ormisovának

A vers 1941-ben, közvetlenül Babits halála után született. Nincs címe, szerzője nem publikálta, nem jelent meg posztumusz kötetekben sem. Egy régi emlékkönyv, Marína Ormisovának, J. V. Ormis szlovák irodalomtörténész lányának gyermekkori emlékkönyve őrizte meg.¹ Abba írta Štefan Krčméry 1941. augusztus 8-án, az akkor négyéves² kislánynak mintegy emlékül, ceruzával, az emlékkönyv többi bejegyzésével ellenkező irányban: